

Епіграфічна пам'ятка з фондів Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського

У фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського зберігається колекція з розкопок В.Богусевича в Чернігові у 1947, 1949, 1951 та 1953 рр. Її загальний обсяг складає більше 8000 одиниць. Переважна більшість збірки (близько 50%) – керамічні матеріали. В колекційному описі археологічних знахідок з розкопок 1953 р. біля дворової споруди кін. XII ст. зазначено 553 предмети. Було знайдено велику кількість глиняного кружального посуду IX-XIIIст., а також 24 фрагменти стінок та ручок амфор.

Серед численних цікавих знахідок привертає увагу фрагмент амфори з графіті. У звіті В.Богусевича відзначено: “На кв. Г6 на глибині 1,6 м знайдено чотири фрагменти бокової стінки амфори. Фрагменти вдалося склеїти. У верхній частині склеєної бокової стінки амфори над двома горизонтальними жолобами вирізаний на зовнішній поверхні амфори напис. Висота букв складає 3-4 см. Вирізана частина амфори читається так :“... лотьник”. Вочевидь, відсутні перші букви цього слова, яке припустимо відновити наступним чином: “золотьник”... Характер виготовлення самої амфори не заперечує її датуванню XI ст.”¹

Подальше вивчення дозволило деталізувати інформацію про цю знахідку. Уламок амфори має товсті стінки з глибоким рифленням, нанесеним на середню частину тулова, діаметр якого – 19 см. Простежено сліди ангобу, який зберігся частково. На думку відомого дослідника В.Ковалю* уламок амфори з графіті належить до різновиду амфор візантійського кола. Подібні амфори виготовлялися з червоної глини без помітних домішок, мали грушоподібний корпус відносно невеликих розмірів (висота не перевищувала 50 см, максимальний діаметр – 35 см), доволі товсті стінки (майже 1 см) і глибоке жолобчасте рифлення. Такі амфори мали дві невеликі ручки, які прикріплювалися до горла нижче його краю і опускалися на плечики посудини. Загальновідомо, що ці амфори виготовлялися у Візантії протягом X-XI ст. За В.Ковалем, амфора належить до типу 1 групи I. За гіпотезою І. Волкова амфори цієї групи виготовлялися у Трапезунді, на думку турецької дослідниці Н. Гюнсенін, українського дослідника В. Булгакова та деяких інших, подібні амфори виготовлялися у Константинополі або його околицях. Амфори вказаного різновиду часто мають на поверхні графіті, написані вже на території Русі. Більш ранні гіпотези про виконання подібних написів по вологій поверхні амфор у процесі їх виготовлення (до випалювання посудин) не витримали критики: технологічні ознаки виконання цих написів свідчать про те, що вони вирізалися вже по твердій поверхні, тобто вже по обпаленому черепку.² Потрібно відмітити, що серед численних графіті на амфорах, знайдених як на Русі, так і у Причорномор'ї, не відомі рядкові написи, виконані візантійцями грецьким алфавітом, – у них переважала традиція робити мітки на амфорах неводостійкою червоною фарбою чи наносити графіті у вигляді монограм або абстрактних знаків (хрестів, геометричних фігур, інших символів).

Стосовно чернігівського фрагмента дослідник В.Коваль відзначив ще одну деталь. Зазвичай кириличні написи робилися на верхній частині амфор, на її плічках, де напис було добре видно. В даному випадку напис був нанесений на рівні максимального діаметра посудини, він краще читається не зверху, а збоку. Можна припустити, що він складався не з одного слова.

Більша частина візантійських амфор використовувалася для перевезення виноградного вина, оливкової олії, нафтопродуктів, прянощів, соленої риби тощо. Посудини, потрапивши на Русь, використовувалися для зберігання різноманітних рідких та сипучих продуктів.

Ця обставина та неповна збереженість утруднює реконструкцію можливого змісту

напису і викликає цілу низку різноманітних припущень. Напис міг означати як опис продукту, привезеного з Візантії, так і того, що помістили у амфору вже після того, як вона потрапила на цю територію.

Не можна відкидати і версію щодо імені власника. Адже саме на амфорах цього типу, знайдених у Києві, були відомі написи “Мстиславль корчаг”, а також менш відомі графіті з іменами власників “Петро” (з Києва) та “Илия” (з Білгорода-Дністровського).³ Власне християнські імена почали використовуватися в Київській Русі більш-менш постійно не раніше XII ст. Реконструювати весь набір давньоруських імен важко. Серед 19 груп імен, виділених дослідником А.М.Селіщевим, у групі № 17 (Імена та прізвиська за різними предметами) фіксуються дуже своєрідні для сучасної людини імена, як-от: Алмаз, Башмак, Гроб, Дорога, Палка.⁴ Не виключено, що могло існувати і ім’я Золотник.

В першу ж чергу слово “золотник” викликає асоціації із златником – монетою або ваговою одиницею – золотником.⁵ Зважаючи на дуже малу вагу золотника (він був найбільш розповсюдженою ваговою одиницею для дорогоцінних металів – 96 золотників = 1 фунт, в більш пізній час – 1 золотник = 4, 267 г.),⁶ версія щодо значення напису як ваги продукту фактично відпадає.

Найбільш імовірно залишається значення напису як ціни. Златник, золотник – золота монета, solidus, 1/74 доля фунта золота.⁷ Своїм зовнішнім виглядом і вагою ($\approx 4,2$ г) златник був подібний до візантійського соліда.⁸ Не виключав такого значення і В. Богусевич. У своєму звіті він написав: “Чи це було продряпане одне слово на боці амфори або декілька – сказати зараз важко. Однак, імовірно припустити, що напис вказує на ціну посудини. Можливо разом із вином, яке знаходилося в амфорі”.⁹

Таким чином, фрагмент амфори з графіті, знайдений В. Богусевичем під час досліджень чернігівського дитинця у 1953 р., представляє значний інтерес для спеціалістів. Він є дійсно однією з найцікавіших епіграфічних пам’яток доби Київської Русі, що зберігаються у Чернігівському історичному музеї ім. В.В.Тарновського.

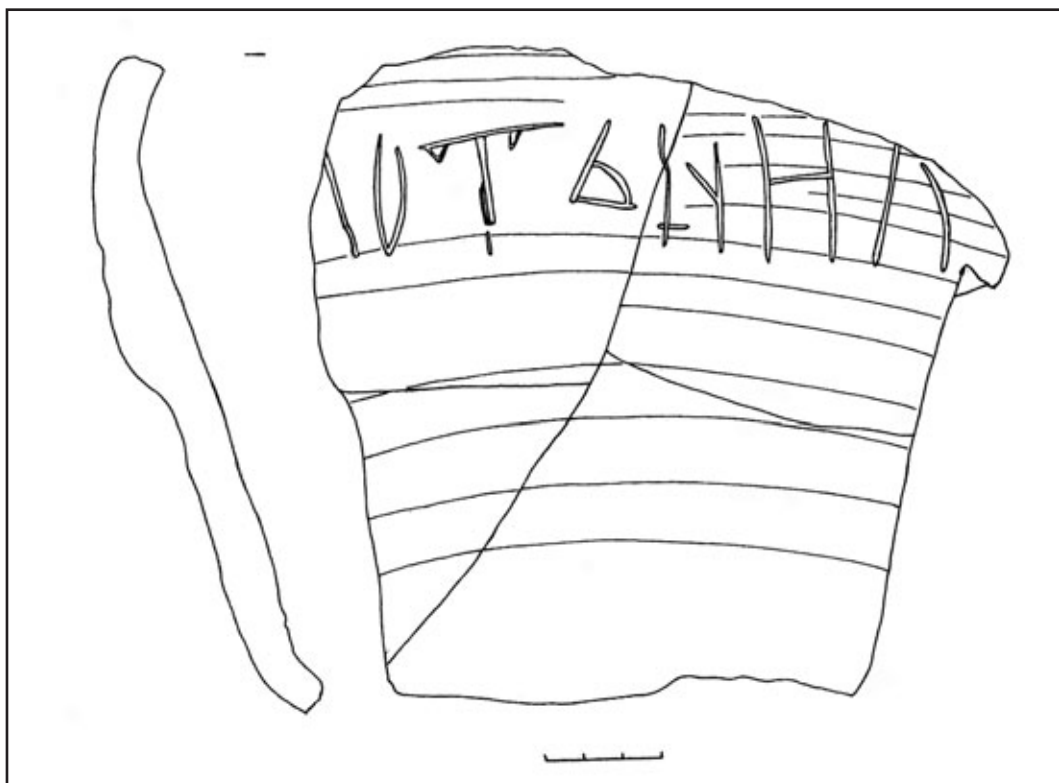

Рис. 1. Фрагмент амфори з графіті

* Автор дякує В.Ю.Ковалю за надану інформацію.

¹ Науковий архів Інституту археології НАН України (далі НА ІА НАНУ) . – Фонд експедиції (Ф.е.) 1953/6. – Чернігівська археологічна експедиція Інституту археології АН УРСР 1953 р. – С.9-10.

² Коваль В.Ю. Амфори візантійського культурного круга в середньовіковій Русі (X-XIII вв.) // Русь в XIII в. Древности тёмного времени.– М.,2003. – С.340, 347.

³ Там само.– С.342.

⁴ Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983. – С.98-99.

⁵ Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская метрология. – М., 1975. – С.39.

⁶ Там само. – С. 141.

⁷ Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. – М., 1989. – С.984-986.

⁸ Зварич В.В. Нумизматический словарь. –Львов, 1980. – С.75-76.

⁹ НА ІА НАНУ. – Ф.е.1953/6. – С.11.